

Castelul Hunedoara văzut dinspre sud-vest

CASTELUL CORVINILOR DIN HUNEDOARA ¹⁾

Hunedoara și regiunea ce o înconjoară, împreună cu Țara Hațegului, a format în evul mediu un centru de intensă viață românească, și studierea acesteia e cu atât mai interesantă, cu cât ne permite s'o surprindem în cele mai variate aspecte. Despre Țara Hațegului și regiunile înconjurătoare ²⁾, din care făcea parte fără îndoială și castrul regal Hunedoara, aflăm din documente pentru prima dată în anul 1251, când papa Inocențiu IV confirmă actul de donație al regelui

Bela IV către ordinul Ioanit ¹⁾. Din aceste documente rezultă că Țara Hațegului și împrejurimile ei erau rezervate regelui, ceea ce înseamnă că populația de pe ele se bucura încă de o anumită libertate. La îndemâna mărturiilor istorice ne e dat apoi să asistăm de aci înainte la durerosul proces de subjugare și suprimare a populației băștinașe românești din Țara Hațegului, proces care începe prin veacul al XIV-lea și nu se termină decât în memorabila zi de 1 Decembrie 1918. Acest proces de convertire religioasă la început, de desnaționalizare pe urmă, firește că nu s'a petrecut fără lupte intense și, deși luptele acestea nu au fost restrânse numai în regiunea cuprinsă sub numele județului Hunedoara, ci sunt mai de grabă, însuș firul roșu al istoriei poporului român, ele prezintă totuș în județul amintit un interes deosebit, grație împrejurării că de aci ni

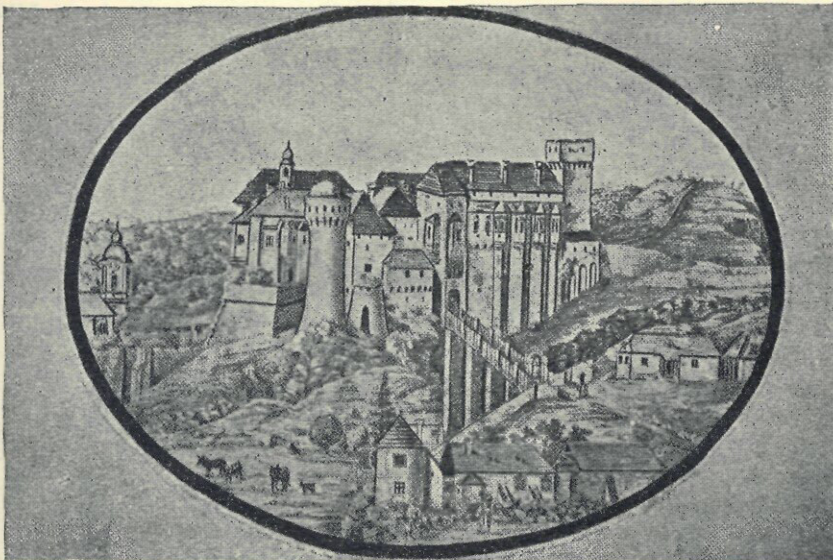
¹⁾ Articolul de față a fost scris la îndemnul revistei « Boabe de Grâu », care și-a dat seama că lipsa unei publicații mai amănunțite în limba română asupra castelului din Hunedoara constituie o lacună penibilă. Cum însă cercetările dinainte de războiu ale arhitectului Ștefan Möller îmi par a fi lămurit definitiv chestiile esențiale privitoare la istoricul arhitecturii castelului, țin să notez că partea referitoare la această chestie am prezentat-o întemeindu-mă pe studiul lui Ștefan Möller, *A Vajda-Hunyadi vár építési korai*. *Magyarország Múemlékei*, Budapesta, 1913, pag. 77—104).

²⁾ « Terra Harszoc cum pertinentibus suis ».

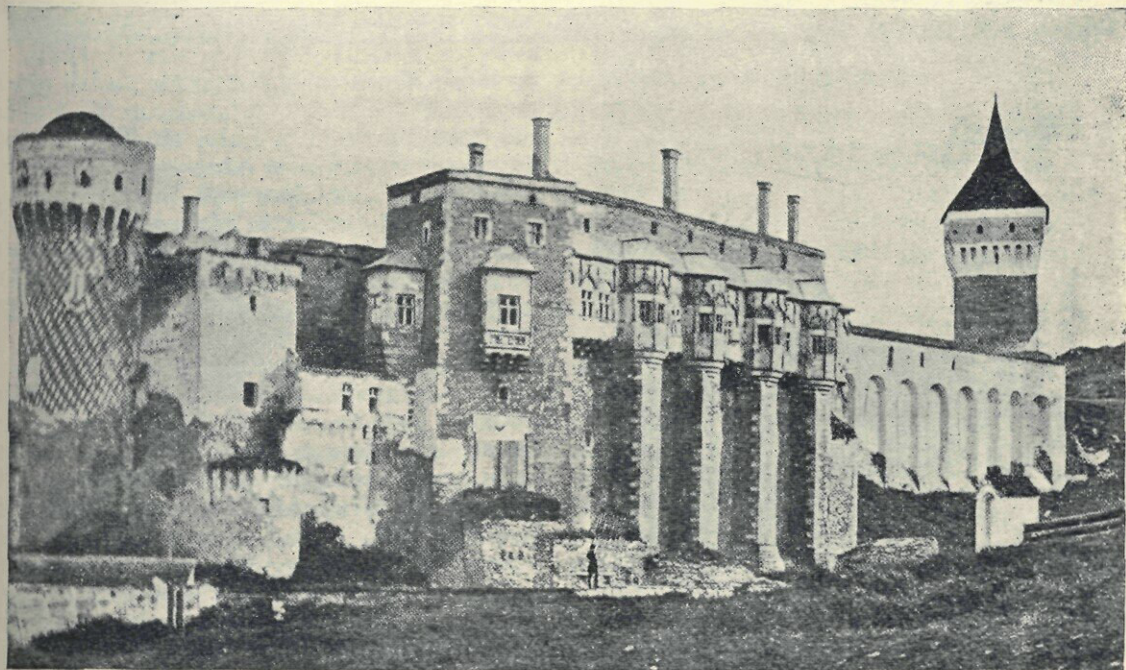
¹⁾ Vezi Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, București 1887, pag. 249 și urm.

s'au păstrat mai multe și mai elocvente informații. Dintre aceste informații categoria monumentelor alcătuiește un grup aparte și demn de toată atenția.

În ziua de azi sunt cele din județul Hunedoara ¹⁾. Aceste bisericuțe, în simplitatea și modestia lor, sunt mărturiile ale unei vieți de luptă, lipsită de

Castelul Hunedoara. Desen din 1823 (după Șt. Möller, Magyarország Műemlékei, Vol. III)

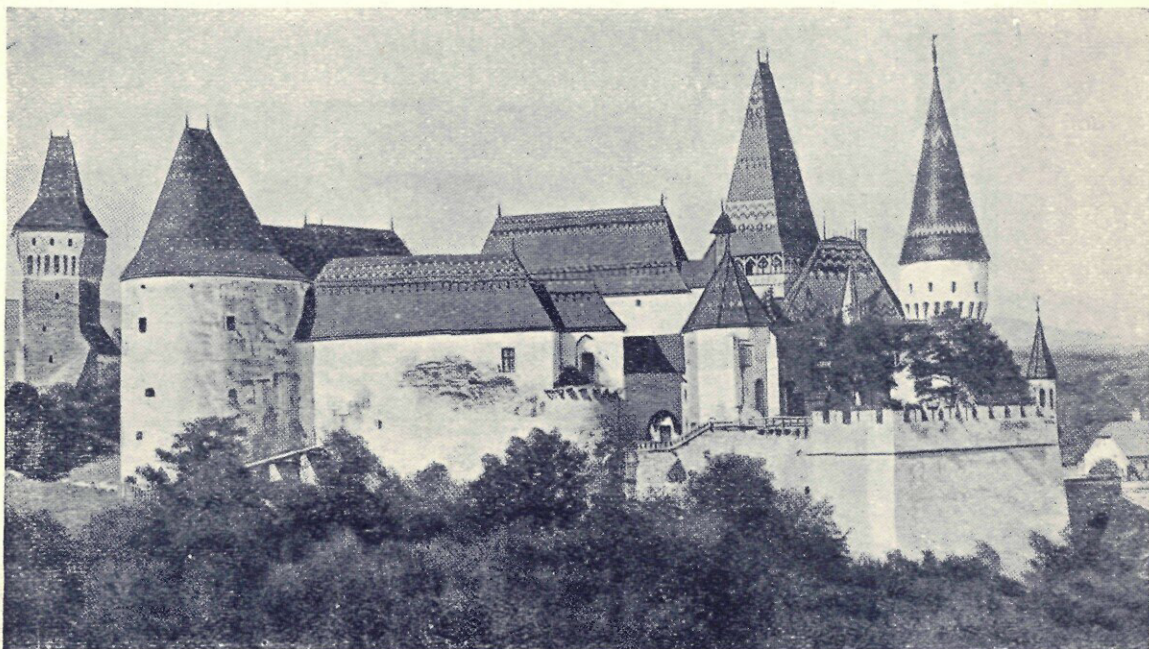
Castelul Hunedoara după incendiul din 1854 (după Șt. Möller, Magyarország Műemlékei, Vol. III)

Simbolul materializat al românismului și al credinței lui strămoșești, casa lui Dumnezeu, ni s'a păstrat aci din cele mai vechi timpuri, adică de pe la începutul sec. al XIII-lea, ceea ce înseamnă că cele mai vechi biserici românești rămase până

¹⁾ Vezi amănunte asupra acestor biserici în lucrarea mea *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930 (extras din anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania pe anul 1929).

repausul necesar unor creații artistice care să depășească limita artei populare. Cu atât mai limpede e însă limbajul lor, fără de patos și pompă, dar prisosind de bogăția dragostei de neam și obiceiuri apucate din bătrâni.

mânească de boieri, originară din Muntenia. Primele date despre această familie le găsim într'un document din 1409, prin care regele Sigismund donează cetatea Hunedoarei lui Voicu, fiul lui Șerb, și fraților săi Radu și Mogoș, și unchiului

Castelul Hunedoara văzut din spre răsărit (după Șt. Möller, Magyarország Műemlékei, vol. III)

Viața românească însă nu s'a putut opri la atât. Din fiii acestui popor s'au găsit unii cărora mediul dat li s'a părut prea strâmt, și unii dintre aceștia au căutat să se ridice pe calea netedă ce le-o ofereau cuceritorii, renunțând treptat la legea și mai apoi la graiul lor strămoșesc, îngroșând cu vremea rândurile stăpânilor, fiindcă acolo îi așteptau privilegiile, mărirea și un fel de răsplată; li se oferea un viitor bogat în schimbul unui trecut cinstit. Alții însă au plecat pe drumul măririi nu fiindcă îi ademenea răsplata josnică, ci fiindcă firea lor îi împingea la o muncă ce nu putea să rămână îngrădită într'o patrie atât de strâmtă. Luptele și victoriile mărunte, pricinuind alte lupte mai mari și aducând noi victorii și cu ele noi motive de războiu, le-au ridicat faima și le-au deschis porțile măririi, ale unei măririi primejdioase, fiindcă ridicându-i în slavă, le-a tăiat rădăcina, le-a tăiat posibilitatea de-a se hrăni din seva mediului firesc, mediului din care s'au ridicat. Faptele li s'au irosit zadarnic, neamul le-a fost înghițit de marea familie a stăpânilor și nu a mai rămas decât povestea lor, îmbujorată de aureola gloriei: Unul dintre acești fii întreprinzători și viteji ai neamului românesc a fost și Ioan Huniade.

Ioan Huniade se trage dintr'o veche familie ro-

său Radu, precum și fiului său Ioan. Donația se face pentru serviciile bune aduse de Voicu regelui Sigismund. Nu știm în ce împrejurări a ajuns această familie în Hunedoara, dar faptul că mai târziu îl vedem pe Ioan Huniade dușmănind pe Drăculeștii din Muntenia ¹⁾, iar pe Vlad Dracul ucigând pe un nepot al lui Ioan Huniade, pe Stanzu, fiul lui Mânzilă (sau Manuilă) din Argeș și al Marinei, sora lui Ioan Huniade ²⁾, ne dă de bănuț că moșii sau strămoșii lui Ioan Huniade fuseseră rude cu domnul Munteniei Dan I, ucis de oamenii fratelui său Mircea cel Bătrân. În cursul domniei lui Mircea cel Bătrân și a descendenților săi, Drăculeștii, descendenții lui Dan și oamenii lor de încredere se văzură nevoiți să părăsească Țara Românească, refugiindu-se în Ardeal, unde se vor adăposti și mai târziu fratele și nepoții lui Stanzu, dintre cari era să se ridice prin muncă și destoinicie un alt bărbat distins, Nicolae Olahul ³⁾.

¹⁾ Vezi A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 2-a, vol. III, București, 1914, pag. 134—135.

²⁾ W. Schmidt, *Die Stamburg der Hunyade in Siebenbürgen*, Sibiu, 1865, pag. 83.

³⁾ I. Lupaș, *Doi umaniști români din sec. al XVI-lea* (Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, tom. VII, Memoriul 5), București, 1928, pag. 2 (118) și urm.

Întâia informație indirectă despre cetatea din Hunedoara, care intră în anul 1409 în proprietatea Huniazilor, datează din anul 1364¹⁾, când găsim amintit într'un document un castelan al castrului Hunedoara. Un alt castelan al regelui e amintit într'un document din anul 1399²⁾. Din acest document nu aflăm nimic despre existența și cu atât mai puțin ceva despre aspectul cetății din Hunedoara, dar prezența unui castelan ne obligă să admitem că existau oarecare întărituri în Hunedoara, fapt pe care îl confirmă deplin cercetările arheologice.

Arhitectul Ștefan Möller, care a condus lucrările de restaurare ale castelului dela 1907 până în anul 1918, a făcut amănunțite cercetări în substructurile castelului și a putut constata în mod detaliat existența unei cetăți, compusă dintr'o copertină cu traseu eliptic, ușor ascuțit la capetele razei longitudinale. Zidul acestei copertine s'a păstrat în fundamente și prezintă o grosime de 1,40 m., fiind compus din piatră brută, legată cu un mortar hidrofîl din cauza amestecului cu cărămidă pisată. În anumite locuri, îndeosebi la colțuri, acest zid fusese învelit cu piatră. În unele părți zidul s'a păstrat și deasupra fundamentelor, ridicându-se până la înălțimea de două etaje, fiind înglobat în construcțiile ulterioare. Astfel îl întâlnim la turnul de pază și în aripa castelului denumită « Zolyom ».

Pe latura de miazănoapte a incintei se găsea un spațiu închis, triunghiular, un mic edificiu folosind probabil castelanului ca locuință. Restul te-

renului forma o curte mare, unde, în vreme de bejenie, se adunau locuitorii Hunedoarei cu mic cu mare și cu toată averea mișcătoare pentru a găsi adăpost împotriva dușmanilor. Accesul la această cetate se făcea prin două porți mici, una situată spre răsărit, alta spre sud-vest. Prima a fost mai târziu înzestrată cu un turn de apărare, dar în 1619 a fost astupată din ordinul principelui Gabriel Bethlen. Poarta a doua — deși scoasă din funcție — se păstrează și azi în substructurile aripei « Zolyom ».

Elementele structurive l-au determinat pe Ștefan Möller să dateze întemeierea acestei cetăți în secolul al XIII-lea, după invazia Mongolilor din 1241, și motivele lui de ordin tehnic credem că trebuiesc acceptate.

S'a presupus că nici această cetate nu a fost

Castelul Hunedoara văzut dinspre nord. (Foto-press)

¹⁾ D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913, pag. 46.

²⁾ Fejér, *Codex diplomaticus*, tom. X, vol. 2, pag. 919. Cu această ocazie trebuie să notez că Varju Elemér, *A Hunyadiak siremlékei a Gyulafejérvári székesegyházban* (Magyarország Műemlékei, redactată de Iuliu Forster, vol. I, Budapesta, 1905, pag. 93) face o mistificare cu acest document, susținând că din el rezultă că în anul 1399 Hunedoara nu mai era proprietate regală, ci se și găsea în stăpânirea lui Voicu, când acest document tocmai se adresează între altele unui castelan din Hunedoara. Dar prezența unui asemenea castelan (numele nu e spus în document) înseamnă exact contrarul de ceea ce susține Varju, înseamnă că acest castru aparținea încă regelui, în numele căruia rezida acolo un castelan. De altfel s'a mai păstrat și actul de donație din 1409, pe care Varju îl degradează în mod arbitrar, spunând că el ar cuprinde o simplă confirmare a unei donații anterioare. Dar savantul maghiar face această mistificare intenționat, pentru ca să susțină că Voicu, ajuns proprietar și nobil, nu a putut să se căsătorească cu Elisabeta Mărgineanu, o fată de cneaz valah, ci trebuia, conform logicei parvenitului, să ia în căsătorie o fiică de nemeș distins. Varju, constatând cu regret că nu-l poate face ungur pe Voicu, se străduiește să demonstreze că cel puțin mama lui Huniade a trebuit să fie ungueroaică nobilă. E metoda specială maghiară de-a scrie istorie.

prima construcție, ci dimpotrivă că ea ar fi fost precedată de întărituri romane, care ar fi îndemnat mai târziu pe locuitorii Hunedoarei să se folosească de ele, să le restaureze și să le amenajeze conform cerințelor noi. Impotriva acestor păreri

se pronunță însă Möller, susținând că zidurile acestei cetăți din sec. al XIII-lea zac pe stâncă nativă, și că în cursul cercetărilor nu a dat de urmele vreunei construcții anterioare.

Prin donația din anul 1409, datorită căreia cetatea ajunge proprietatea unei singure familii, in-

urmă extinde întăriturile, înglobând în sistemul de apărare și dealul din față, numit dealul Sft. Petru. Din acest sistem de întărituri nu s'a mai păstrat însă decât turnul « Ne bojsa » (nume sârbesc care înseamnă « nu te teme », dat turnului probabil de ostașii sârbi din cari se compunea

Castelul Hunedoara, interiorul curții, vedere spre nord. (Foto-press)

tervine în mod firesc o profundă schimbare în rosturile cetății. De-aci înainte ea nu mai e menită să servească de refugiu populației de pe teritoriul regesc, ci devine reședința unei familii nobile. În realitate însă cetatea nu-și schimbă nicidecum înfățișarea. Voicu, beneficiarul de căpetenie al acestei donații, nu pare a fi întreprins nicio lucrare de amenajare a noii sale proprietăți. Motivele care l-au împiedecat nu le cunoaștem. Poate nu a avut timp, trăind ca miles aulæ regiae (un fel de ofițer de gardă) la curtea regelui, poate a intervenit o moarte timpurie. Succesorul lui însă, fiul său și al soției sale Elisabeta Mărgineanu, Ioan Huniade, se stabilește în cetate și se grăbește să o amenajeze pentru locuit și în acelaș timp pentru scopuri militare defensive, înzestrând-o după ultimele cerințe tehnice și strategice ale vremii.

Mai întâiu Huniade construiește noi copertine, exterioare celor existente, împingându-le până pe marginea stâncii pe care e așezată cetatea, iar pe

în vremea aceea în bună parte garnizoana cetății ¹⁾ și un zid ce-l leagă de cetate. Acest zid cuprinde un coridor prevăzut cu metereze. Incinta castelului e și ea înzestrată cu o serie de bastioane și un turn circular de veghe în colțul de miază-noapte. Turnul și unele bastioane sunt prevăzute și cu mașiculiuri.

Huniade a mai deschis apoi o poartă spre apus, construind peste prăpastia, în adâncimea căreia curge un râu de munte repede, Râul-Morii, un pod care se putea închide ridicând porțiunea din preajma porții.

Această fază de construcție se întrerupe însă brusc în momentul în care armele de foc, pușca și mortarul, își fac apariția în armata turcească. Ioan Huniade și-a dat imediat seama că noile metode de luptă, și mai ales cele de apărare îm-

¹⁾ Acest nume apare și la alte cetăți românești, de pildă la cetatea Sucevei. Vezi K. A. Romstorfer—Al. Lapedatu, *Cetatea Sucevii*, București, 1913, pag. 50 și urm.

potrița armelor de foc, impuneau sisteme de fortificații atât de diferite în comparație cu cele de până atunci, încât cetatea din Hunedoara nu mai putea corespunde și nu mai putea fi adaptată în mod rentabil. Pentru el cetatea din Hunedoara încetează din acest moment de-a însemna un obstacol serios în cazul unei năvăliri turcești și astfel renunță de-a se mai ocupa de ea din acest punct de vedere. În schimb, tocmai în vremea aceasta (1446) Huniade ajunge guvernatorul Ungariei, fiind regele Vladislav IV încă minor, iar dieta recunoscând pentru țară necesitatea de-a fi cărmuită de un om destoinic și mai ales de un general iscusit și viteaz, date fiind continuile încercări de expansiune ale Turcilor. Ajuns guvernator, Huniade simte nevoia de-a poseda o locuință corespunzătoare și se hotărăște să transforme cetatea într'un castel somptuos, propriu cerințelor desfășurării unui fast reprezentativ. Prima construcție din această perioadă e capela (fapt caracteristic mentalității sale românești!), ridicată în anul 1446, alături de casa veche. Capela e compusă dintr'o navă, precedată de un mic pronaos despărțit prin doi stâlpi, cari susțin o galerie. Altarul are patru pereți externi, prezentând particularitatea arheologică de-a se termina în exterior nu cu o latură, ci cu un colț format din întretăierea a două ziduri. Această particularitate o întâlnim în apropiere de biserica din Bârsău, unde probabil că apare încă în sec. XIV-lea, dar o întâlnim și într'un exemplu mai recent, la biserica gr.-cat. din Hunedoara, construită după anul 1458. Acest caracter al planului absidei e singurul element inspirat din arhitectura locală românească¹⁾; de altfel capela e construită în stil gotic târziu, între elementele structurive figurând contraforți și bolți în ogive, adică bolți în cruci așezate pe nervuri aparente, structurive. Capela e înfrumusețată cu sculpturi care împodobesc parapetul galeriei și cheile bolților. Motivele decorative utilizate l-au determinat pe arhitectul Ștefan Möller să emită ipoteza că Ioan Huniade a adus meșteri francezi, dintre cari unii veniau dela Amiens, unde se găsește în catedrală un parapet din 1440 foarte asemănător cu cel din Hunedoara.

Concomitent cu capela s'a zidit și scara de alături, care urca la galeria capelei.

În anii următori, Ioan Huniade dărâmă casa de locuit, zidită în partea apuseană a incintei, alături de noua poartă a castelului, și dărâmă totodată și copertina, ridicând un măreț edificiu, împins în afara incintei, plantat pe stâlpi înalți de zidărie, înfipti în panta prăpăstioasă a stâncii. Această călădire se compunea din două săli mari, boltite, împărțite în două nave printr'un rând de 5 stâlpi octogonali. Așezate pe stâlpi și console,

bolțile se compuneau în parter și în etaj din câte douăsprezece ogive cu pietre de chee frumos sculptate. În stâlpul al doilea din sala de jos e săpat anul 1452, dată probabilă a terminării construcției. Sala de jos e o sală de recepție, denumită «sala cavalerilor», iar sala de deasupra, prevăzută cu patru balcoane închise, așezate pe câte un contrafort, era menită pentru întrunirea dietei țării. Accesul în sala cavalerilor se face direct din curte, în vreme ce la etajul de sus urcă o scară spiralică, zidită într'un turn poligonal, ridicat alături între turnul porții și acest edificiu. Poarta de acces la scară e împodobită cu un arc frânt, frumos profilat, care încadrează o timpană în mijlocul căreia e sculptat blazonul lui Ioan Huniade, iar deasupra arcului se înalță o floare gotică, în-

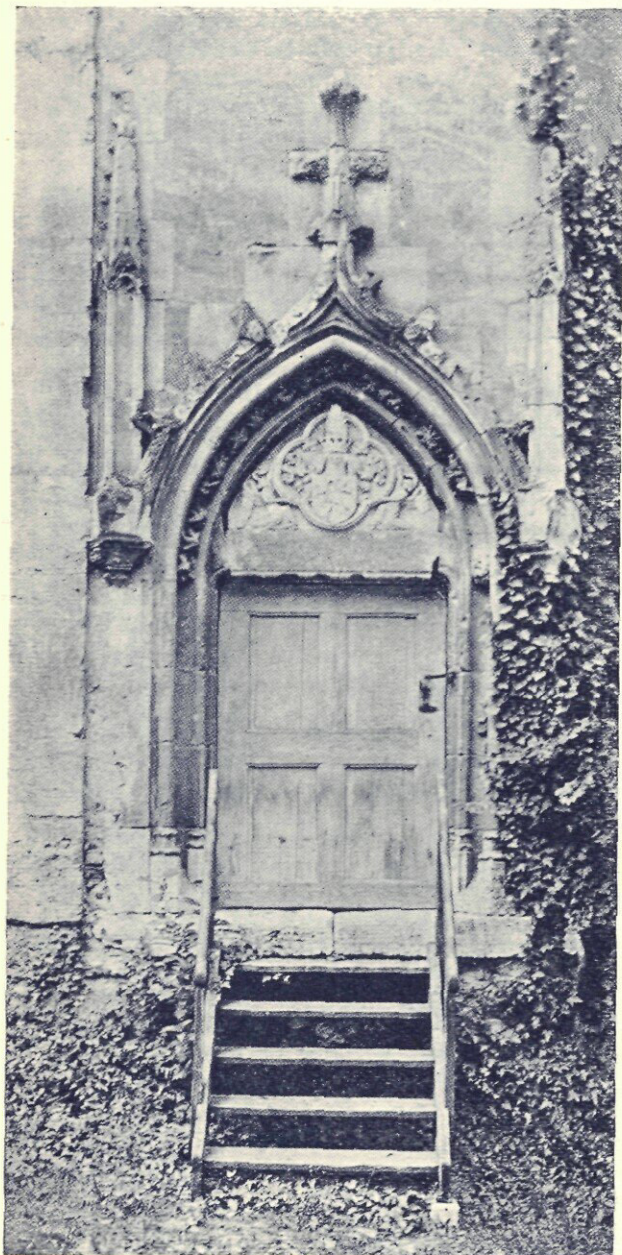

Castelul Hunedoara, Sala cavalerilor. (Foto-press)

cadrată între două fiale svelte. Pe fereastra cea mai înaltă a scării se găsește indicat anul 1452, dar această inscripție e o refacere modernă. Considerând formele sculpturilor portalului, e foarte probabil că acest turn a fost construit curând

¹⁾ Asupra originii acestui tip de absidă, vezi studiul meu citat mai sus, pag. 102—103.

după terminarea edificiului, la al cărui etaj dădea acces la început o scară dintr'un turn mai vechiu, situat la celălalt capăt al clădirii, numit turnul

Castelul Hunedoara, poarta dela scara dietei

« Capistrano », după celebrul tovarăș de arme al lui Ioan Huniade, călugărul franciscan Ioan Capistrano.

În sfârșit, Ioan Huniade își construiește și o locuință nouă pe latura de miazăzi a incintei, edificiul denumit azi aripa « Zolyom », și cu această ocazie el desființează vechea portiță ce se găsea aci și care a fost descoperită cu ocazia restaură-

rilor în subteranul clădirii. Tot din epoca lui Ioan Huniade datează și fântâna săpată în stâncă alături de aripa « Bethlen » într'o adâncime de peste 25 m. Dar lui Ioan Huniade nu i-a fost dat să se bucure prea mult de luxoasa sa reședință, pentru că în anul 1456, imediat după lupta glorioasă dela Belgrad, el cade pradă epidemiei de ciumă. Corpul defunctului guvernator fu depus cu mare pompă în catedrala rom.-cat. din Alba-Iulia, unde se mai păstrează și azi sarcofagul său, cârpit ce e drept din diferite piese dispartate, dintre care însă par a fi autentice atât placa capacului, cu figura mutilată a defunctului, cât și cele două plăci laterale, dintre cari una îl reprezintă pe Ioan Huniade în luptă cu o armată turcească pe care o pune pe fugă, iar cealaltă întoarcerea triumfală din războiu, purtând în fruntea alaiului un grup de prizonieri turci, legați cot la cot.

În locul lui Ioan Huniade rămâne stăpânitoare a castelului soția sa Elisabeta Sălăgianu, descendentă unei familii care se trăgea din Balcani, și anume din Bulgaria. Dar în primii ani după moartea lui Ioan Huniade e probabil că Elisabeta Sălăgianu nu a întreprins nicio lucrare nouă în castel. Vremurile deveniseră cumplite pentru familia Huniazilor. Tânărul rege Vladislav IV declarat major, era înconjurat de sfetnici din înalta aristocrație maghiară, sau mai bine maghiarizată, cum era mai ales familia Cilly de origine din Stiria, și această aristocrație privea cu ochi răi pe Huniazii valahi, cari se ridicaseră atât de repede în fruntea țării. Căutau deci cu toate mijloacele să-i distrugă, pe descendenții lui Huniade, pe fiii săi Ludovic și Matei, doi tineri distinși, ambițioși și simpatizați, temându-se ca nu cumva să manifeste aceștia intenția de-a pune mâna pe coroana Ungariei. Fiii lui Ioan Huniade căzură astfel în curând pradă intrigilor, fură aruncați în închisoare, iar viteazul Ludovic căzu de mâna unor ucigași, tocmiți de contele Cilly (1457). Mormântul său se păstrează și el în catedrala din Alba-Iulia alături de sarcofagul ilustrului părinte. Matei reuși să se refugieze în Boemia, iar apoi, după moartea lui Vladislav IV care nu lăsase moștenitori, ajunge, nu fără însemnate dificultăți, pe tronul Ungariei (1458). Abia de-aci încolo mama lui, Elisabeta Sălăgianu, putea să se retragă în liniște în castelul din Hunedoara și să se ocupe de noi amenajări și înfrumusețări.

Principala preocupare a Elisabetei Sălăgianu a fost transformarea casei vechi din colțul de miazănoapte al castelului, a aripei « Matei ». Casa din care pe atunci nu exista decât parterul, o înalță, acoperind camerele de jos cu bolți, deasupra cărora construiește apoi un etaj cu un balcon gotic închis dând spre « șanțul urșilor ». Spre curte, Elisabeta Sălăgianu ridică o loggie cu două etaje în stilul Renașterii. Execuția se datorește unor meșteri veniți din Italia. Loggia aceasta se continuă

în etajul de sus, de-a-lungul turnului de apărare al porții, și face legătura cu scara din turnul alăturat ce dă în sala dietei. Loggia din parter însă nu a fost menținută mult timp, ci — din motive pe care nu le cunoaștem — a fost astupată complet, lăsându-se în locul ei numai o poartă și trei ferestre cu mulure gotice și arcuri în acoladă, caracteristice goticeii târzii.

Elisabeta Sălăgeanu s'a îngrijit apoi să-i dea castelului un aspect mai vesel, zugrăvind nu numai interiorul nouilor încăperi, ci și exteriorul aripei « Matei » precum și alte clădiri. Urme din aceste picturi au păstrat bastionul de miazăzi și cel răsăritean, apoi turnul porții noi și mai ales turnul de veghe, pe care se văd și azi perfect motivele decorative, compuse din romburi multicolore, așezate în spirală, printre cari apar în desen perspectivă câteva metereze. Cele mai însemnate picturi au fost însă executate în interiorul aripei « Matei ». Din păcate nu s'au păstrat decât picturile din etajul superior al loggiei, care au fost desprinse și duse la Budapesta. Dar subiectele reprezentate ne obligă să ne oprim o clipă la aceste picturi. Pe peretele dintre loggie și locuință era pictată o friză compusă din blazoane ale diferitelor familii nobile, în mijlocul cărora se găsea blazonul Corvinilor din vremea când Matei era rege al Ungariei. În fața acestui perete, în jurul deschiderilor loggiei, erau zugrăvite grupuri de figuri, dintre care se mai păstrasera trei: primul grup reprezenta o femeie cu mărul rega-

gest de refuz. Al treilea grup cuprindea o femeie, înfățișată de data aceasta cu capul îmbrobodit, semn că era mamă, reprezentată de altfel și cu pântecul proeminent, și ținând în mână un cerc cu două verighete, iar în fața ei bărbatul, făcând la rândul-i de data aceasta un gest de refuz. Pe un stâlp alăturat se mai vede un copil cu mărul regatului în mână, iar o filacteră se desfășura deasupra capului, purtând o inscripție ștearsă, pe care Ștefan Möller credea că ar putea să cetească numele « Iohannes ».

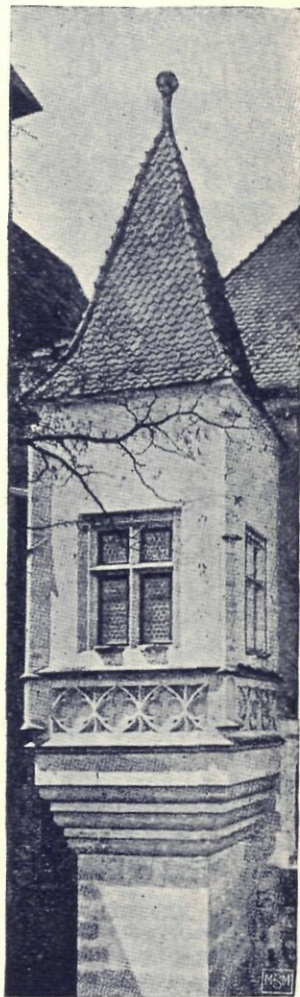
Aceste scene reprezentau fără îndoială legenda despre originea lui Ioan Huniade, conform căreia el ar fi fiul din flori al regelui Sigismund cu frumoasa Elisabeta Mărgineanu, o legendă discutată și argumentată mult de către autorii unguri, cari găseau în ea argumentul de-a contesta originea valahă a lui Ioan Huniade. Astfel susține și Ștefan Möller că reprezentarea din loggia castelului ar fi o confirmare că povestea despre originea lui Ioan Huniade nu e un sim-

Castelul Hunedoara, timpan dela poarta scării

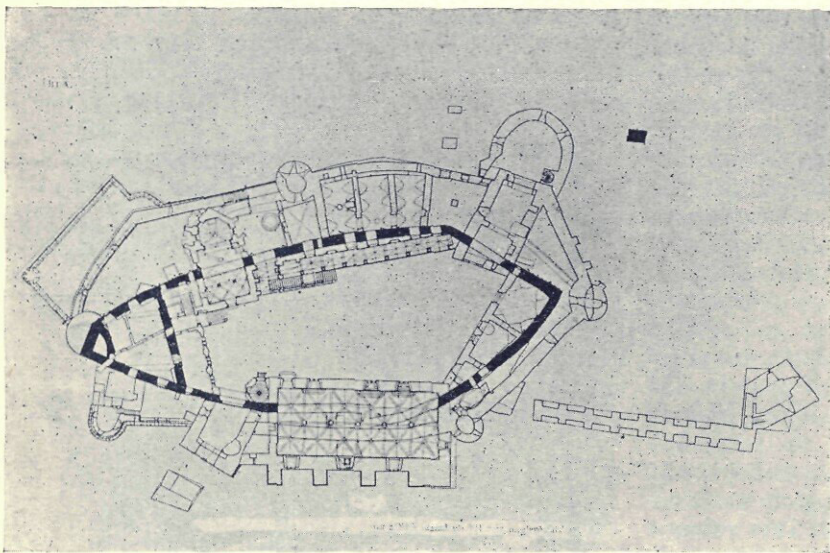
tului în mână, iar în față o figură bărbătească, ținând un obiect rotund, nedefinit. Grupul al doilea era compus dintr'un bărbat care oferea femeii din fața lui un inel cu sigil, asemănător inelului din blazonul Huniazilor, în timp ce femeia făcea un

plu basm, ci aidoma adevărul. Altfel, crede Möller că nu s'ar putea explica cum a putut o asemenea aventură galantă să fie zugrăvită în castelul Huniazilor. Ne abținem să mai discutăm seriozitatea sau nese-riozitatea acestei legende asupra căreia există o

Castelul Hunedoara, balcon închis dela aripa „Matei“, (după Șt. Möller, Magyarországi Műemlékei, vol. III)

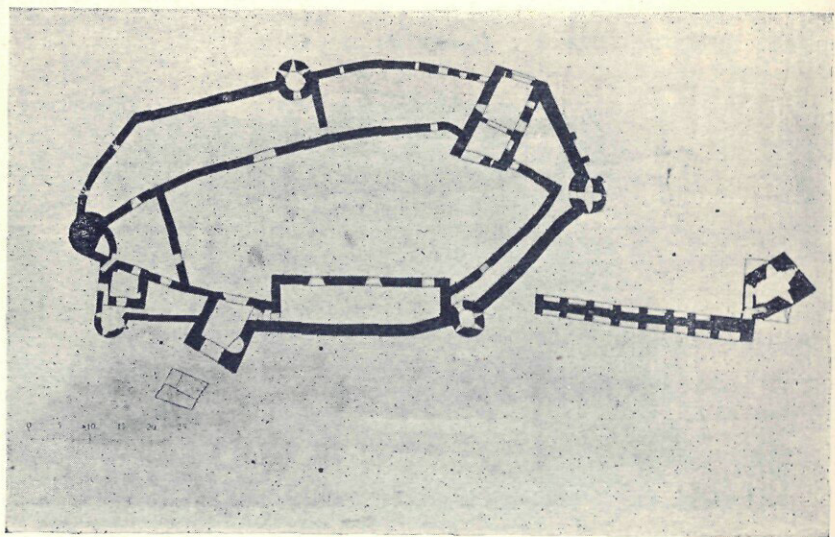
literatură destul de bogată, mulțumindu-ne să amintim că niciun izvor contimporan Huniazilor de-a candida la tronul regal sau și numai la o domnie mai mărunță, fără să aibă titluri și genealogii corespunzătoare. Matei Corvinul e în privința aceasta un interesant precursor. Puțin după moartea lui apare genealogia celebră a împăratului Maximilian, alcătuită de savanții și secretarii împăratului, pretinzând că Maximilian nu e nici mai mult nici mai puțin decât un descendent direct al lui Hector, eroul Troii, având printre moși și strămoși peste o sută de «sfinți» și câteva zeci de «fericiți» (beati) catolici! Și trebuie să reținem că însuș Papa a confirmat împăratului această genealogie¹⁾.

Castelul Hunedoara, planul în traseul primei cetăți din sec. XIII (după Șt. Möller Magyarország, Műemlékei vol. III)

nu ia act de existența ei. Abia un secol în urmă legenda își face apariția în cronica lui Gaspar Heltai¹⁾. Contimporanii și documentele contemporane oficiale nu-l cunosc pe Ioan Huniade și pe regele Matei decât ca pe niște descendenți dintr'o familie valahă relativ modestă²⁾. Unde găsim atunci explicarea zugrăvirii acestei legende în loggia castelului? Explicația credem că nu poate să fie alta decât că înșiși Huniazii, probabil chiar Matei sau Elisabeta Sălăgeanu, au inventat această poveste, pentru a justifica pretensele drepturi ale lui Matei la tronul Ungariei, și atunci, căutând să răspândească cu orice mijloace acest basm genealogic, Elisabeta Sălăgeanu nu s'a sfiit să-l reprezinte chiar în loggia castelului. Asemenea procedeu nu trebuie să ne uimească de loc, fiindcă în evul mediu și chiar mai târziu nu avea oricine dreptul

rolul legendei Corvinilor, menită să combată neîncetatele protestări ale dușmanilor familiei, cari clevetiau

Castelul Hunedoara, planul construcțiilor dinainte de 1446 (după Șt. Möller, Magyarország, Műemlékei vol. III)

¹⁾ Cronicile extravagante, care îi fac pe Huniazi descendenți din familia Scaligerilor din Verona sau dintr'o familie antică romană, sunt niște invenții italiene, menite să măgulească pe marele mecen, regele Matei.

²⁾ Vezi W. Schmidt, *op. cit.*, pag. 64—87 și Gheorghe Barițiu, *Ioanu Corvinu de Hunedóra*, « Transilvania », a. VI—1873, Brașov, Nr. 5—24.

și calomniau mereu împotriva « nedemnului » stăpânitor al sfintei coroane ungare. Cât despre indelicetea împotriva memoriei bunicii regelui Matei, ea nu există decât în capul omului cu principii moderne. În veacul al XV-lea presupusul pas greșit al Elisa-

¹⁾ Vezi G. Dehio, *Geschichte der deutschen Kunst*, Berlin, 1926, vol. III, pag. 19—20.

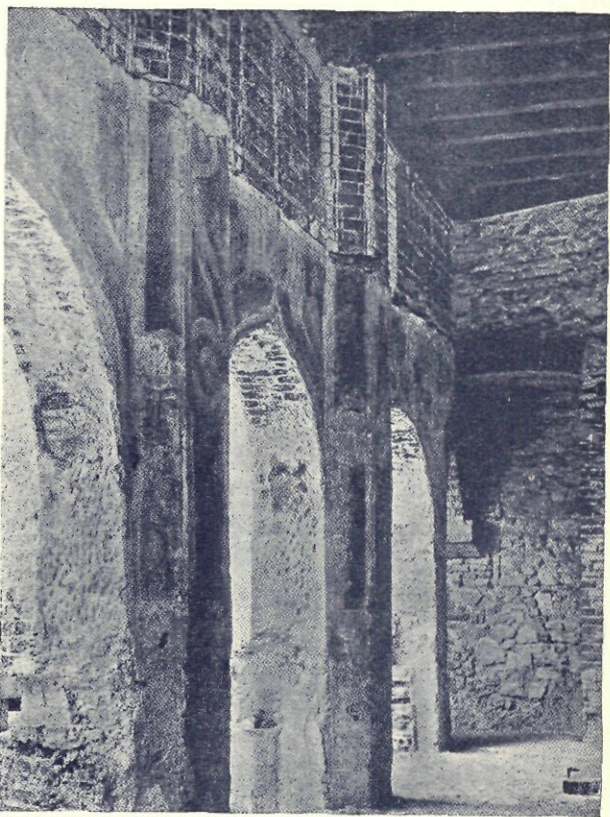
betei Mărgineanu nu putea decât să constituie un titlu de mândrie, fiindcă nu era dat oricărei muritoare să inspire sentimente de dragoste unui cap încoronat din grația Celui de Sus.

După moartea Elisabetei Sălăgeanu (1483 sau 1484), castelul ajunge proprietatea regelui Matei, iar în 1490 îl moștenește fiul său natural Ioan Corvinul, căruia îi urmează Christof Corvin, iar apoi soția lui Ioan Corvin, văduva Beatrice Frangetan. Aceasta îl dăruiește ca zestre noului ei soț, contelui Gheorghe de Brandenburg. Castelul ajunge apoi proprietatea familiei Török (1526—1618). În întreg intervalul acesta, Möller constată că nu s'au mai făcut noi amenajări sau construcții, ci numai modeste lucrări de întreținere. În schimb, castelul e amenințat de două ori să cadă pradă flăcărilor, odată în 1534, când Emeric Czibak îl asediază, și a doua oară în 1601, când soldații lui Mihai Viteazul incendiază orașul Hunedoara. Cu toate acestea castelul nu păstrează urme perceptibile ale vreunei devastări sau restaurări din acest răstimp.

În 1618, ajungând principele Gabriel Bethlen stăpân al castelului, începe o ultimă eră de amenajări. Lucrările lui Bethlen nu sunt însă în majoritatea lor altceva decât modificări dictate de nevoi practice, și care adeseori — exceptând arcadele ridicate în fața aripei ce-i poartă azi numele — aduc însemnate stricăciuni construcțiilor anterioare. Astfel Bethlen desființează sala cea mare a dietei, scoate stâlpii cari o împărțeau în două nave și dărâmă bolțile, ridicând în schimb doi pereți cari împart sala în trei încăperi, denumite în inventarul lui Bajoni din 1681 « camera femeilor », « camera bărbaților » și « sala de mâncare ». O altă intervenție, dictată de interese mărunte gospodărești, se observă la capelă. Bethlen anume adaugă câte un etaj aripei răsăritene și la fel micului edificiu alăturat ce se numea « casa dela fântână », ridicată încă de Elisabeta Sălăgeanu, dar distrusă în urmă, iar deasupra acestora construiește un pod pe care-l extinde și deasupra capelei până la aripa « Matei ». Cum însă capela era mai înaltă, și ca totuși să nu prezinte podul inconvenientul de-a avea diferite nivele, Bethlen nu se sfiește să reducă înălțimea capelei, distrugându-i partea superioară.

În afară de aceste lucrări de o valoare îndoelnică, Bethlen mai construiește peste aripa « Zolyom » două etaje, vechiului turn de intrare îi modifică ferestrele (o inscripție indică anul 1619), iar în fața acestui turn mai ridică un bastion semicercual ca depozit pentru bucate, denumit « bastionul alb ». Șanțul rămas de odinioară între aripa « Zolyom » și copertinele din epoca lui Huniade îl umple cu pământ, ridicând deasupra lui o clădire modestă, și în sfârșit adaugă un al doilea etaj aripei « Matei ». Toate aceste lucrări sunt simple, lipsite de orice podoabe, dovedind o oare-

care sărăcie a gustului. Menirea construcțiilor a fost să adăpostească mulțimea de curteni cu cari îl plăcea lui Bethlen să se înconjoare. Lucrările de înfrumusețare, în afara arcadelor amintite, nu s'au păstrat decât două din epoca lui: medalioanele pictate cu portrete, în sala de mâncare, și terasa de agrement, ridicată dincolo de « șanțul urșilor », denumită destul de impropriu « bastionul de muniție », după câteva mortiere care fuseseră instalate acolo cu scop decorativ. În orice caz e exclus ca această terasă deschisă și joasă să fi servit vreodată unor scopuri militare.

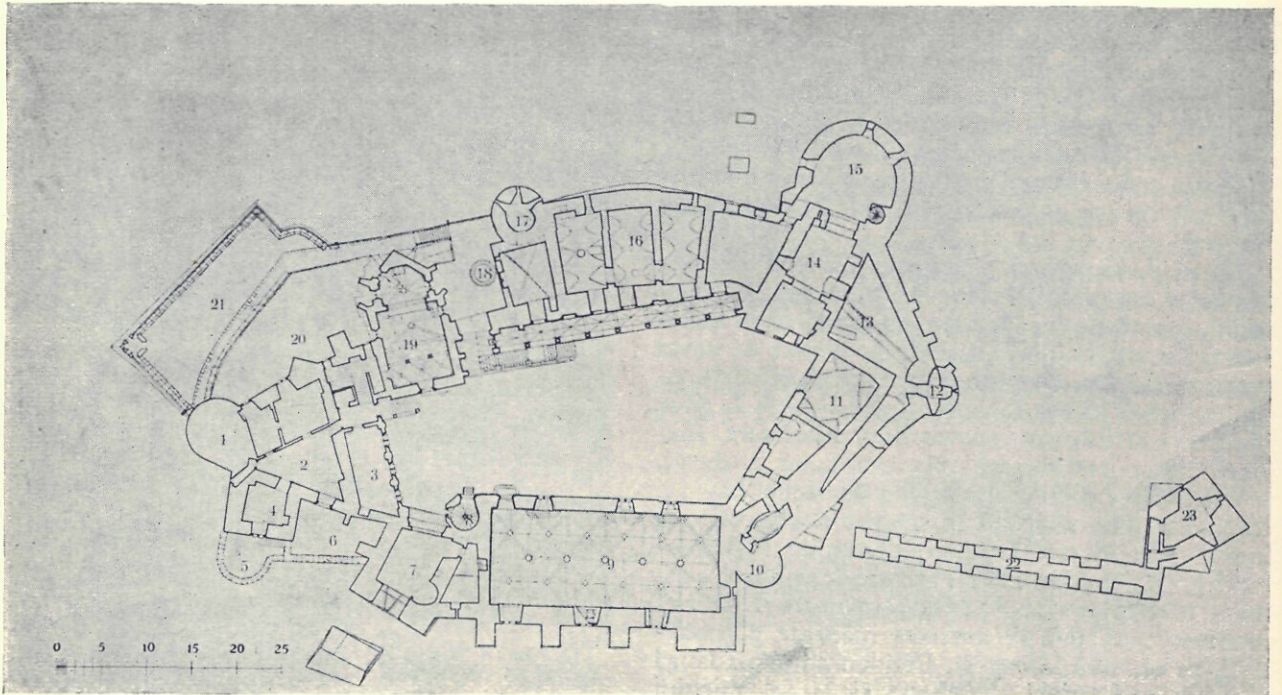
Castelul Hunedoara, loggia cu urme de pictură (după Șt. Möller. Magyarorszá, Muemlékei

Tot în epoca lui Bethlen se zidește și o curte exterioară castelului, de cealaltă parte a Râului-Morii, înconjurată de ziduri și prevăzută cu o poartă în stil baroc. În curtea aceasta, denumită « Cetatea husarilor », erau instalate dependente felurite, cazarmă, pivnițe, grajduri, menite probabil gârzii principelui.

Dela familia Bethlen castelul trece în proprietatea diferitelor familii nobile ungurești, până când în anul 1724, el intră în stăpânirea tezaurului Statului, adică a Ministerului de Finanțe, păstrând această calitate până în anul 1880, când e declarat monument istoric și predat Ministerului Cultelor

și Instrucției Publice. În tot acest răstimp, castelul a suferit extrem de mult din cauza vicisitudinilor vremii și a răutății oamenilor. Mai ales ultimul proprietar, Ministerul de Finanțe, îl aduse într'o stare de degradare deplorabilă. În castel se instalaseră servicii, magazii și chiar ateliere de fierărie! Sălile fuseseră în parte adaptate nouilor nevoi, iar cele considerate inutile fuseseră lăsate pradă sortii. În zadar donează împăratul Francisc I în anul 1817 suma de 30.000 florini pentru reparări, și în zadar se interesează în anul 1824 Ministrul de finanțe, baronul Iosif Miska,

dar speranța e înșelătoare. Măsura ultragiilor pe care a trebuit să le îndure nu era încă plină. Arhitectul Franz Schulcz, înzestrat și cu o serioasă pregătire istorică, conformă cu vremea lui, se apucă să restaureze castelul în mod sistematic, comițând însă o greșală principială. El voia să restaureze totul pe cât posibil într'un stil unitar, uitând că vechiul castel nu luase ființă dintr'odată, ci era dimpotrivă rezultatul diferitelor epoci de construcție. Cum partea cea mai mare a castelului data din epoca gotică târzie, și cum stilul gotic trăia tocmai în epoca restaurării de

Castelul Hunedoara, planul stării actuale (după Șt. Möller, Magyarország, Műemlékei, vol. III)

1. Turnul de veghe; 2. Aripa „Matei”; 3. Loggia din fața aripei „Matei”; 4. Sala Tezaurului; 5. Bastion; 6. Bastion;
7. Turnul și poarta cea nouă; 8. Scara pentru sala dietei; 9. Sala cavalerilor; 10. Turnul „Capistrano”; 11. Aripa de miază-zi, numită „Zolyom”; 12. Bastionul de miază-zi; 13. Curtea adâncă; 14. Turnul și poarta veche; 15. „Bastionul alb”;
16. Aripa răsăriteană numită „Bethlen”; 17. Bastionul răsăritean; 18. Fântâna; 19. Capela; 20. „Șanțul urșilor”;
21. „Bastionul muniției”; 22. Coridorul de refugiu; 23. Turnul „Ne bojsa”

de întreținerea castelului. Abia dacă se poate repara o parte din acoperișe. Dar și acest ultim adăpost îl distruge groaznicul incendiu izbucnit în castel în ziua fatală de 13 Aprilie, 1854. Până în anul 1868 castelul rămâne părăsit și lipsit de toate acoperișele, tavanele și celelalte construcții executate din lemn, și în consecință consumate de incendiu. O acțiune intensă, pornită prin presă și conferințe, determină oficialitatea să ia măsuri pentru salvarea monumentului. În anul 1868 Ministerul de Finanțe încredințează pe arhitectul Franz Schulcz cu restaurarea castelului. S'ar crede că de aci înainte se schimbă soarta năpăstuitului

care vorbim o perioadă de reînviere efemeră, sub numele de « neo-gotică », firește că Schulcz se grăbi să-l refacă în acest spirit. Totuși, privită obiectiv activitatea arhitectului, trebuie să recunoaștem bunele lui intenții și grija minuțioasă, depusă pentru păstrarea sau copierea elementelor decorative care se mai găseau, și suntem nevoiți să considerăm ca o mare nenorocire moartea timpurie a lui Schulcz și încrederea lucrărilor de restaurare urmașului său, Emeric Steindl. Acesta, dotat cu o prea bogată fantezie și o deplasată ambiție, caută să transforme castelul într'o reședință regală, amenajându-l și transformându-l fără

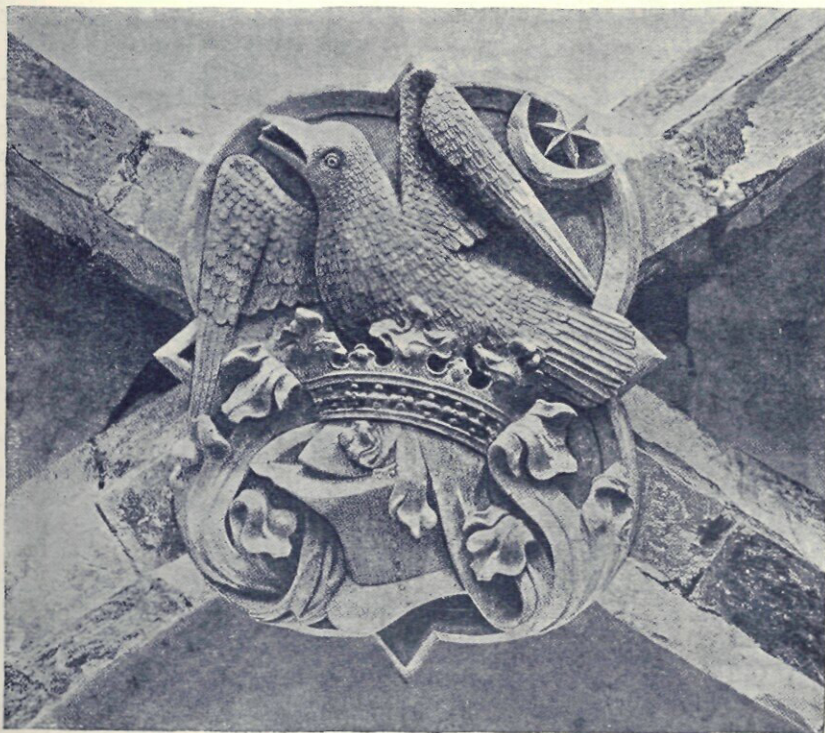
milă. Pe alocurea el ridică fundamentele, în fața aripei «Bethlen» construiește o loggie gotică, iar toate clădirile le acopere cu niște învelișuri excesiv de țuguiate, împodobite cu țigle smălțuite. Cheltuielile fură enorme și criza financiară, prin care trecea tocmai atunci Ungaria, determină Camera să retragă fondurile pentru restaurare (1874). Steindl demisionează supărat, iar ministrul de finanțe însărcinează pe un antreprenor cu lucrările de restaurare. Castelul, care de secole de-a rândul rezistase relativ bine atâtor urgii, e supus acum, timp de doi ani, celui mai barbar tratament. Iuliu Piacsek, așa se numea faimosul antreprenor, dărmă bolțile din aripi «Matei» pe motiv că sunt defecte, înlocuindu-le cu altele nepotrivite, din material inferior. Apoi îndepărtează pietrele profilate care mai rămăseseră la locul lor și înfundă cu ele subteranele, sau le utilizează ca material de construcție. Nici picturile păstrate până atunci binișor nu le cruță, ci le ciocănește pentru a le putea acoperi cu un strat nou de var. În 1876 «restaurările» acestea sunt terminate.

Nouile lucrări de restaurare cu oameni noi și program nou încep abia în anul 1907. Întâiu ele sunt conduse de arhitectul Antal Khuen, iar acestuia îi urmează curând arhitectul Ștefan Möller. Programul era de-a desființa din nou, în limita posibilității, toate deformările recente aduse castelului, și refacerea acestuia în prima linie cu materialul vechiu. Astfel fură din nou desfunde

beciurile și șanțurile, scoțându-se la iveală pietrele cu profiluri de odinioară, și care își găsiră în parte iarăși vechia așezare, completată la nevoie cu piese noi, copiate după cele existente. Alte pietre sculptate au fost depuse în sălile aripei «Bethlen», organizându-se acolo un fel de lapidariu. Dar atenția principală a dat-o Ștefan Möller cercetării minuțioase a istoriei castelului și abia acestor străduințe, făcute pe teren, le datorăm informațiile prețioase despre construcția și amenajarea fiecărei părți a castelului, așa cum am expus-o în cele precedente.

În anul 1918 castelul a fost luat de Comisiunea Monumentelor Istorice română. Președintele secției transilvănene a acesteia, d-l Alexandru Lapedatu, animat de principiile științifice moderne, a hotărât să ferească de aci înainte castelul de tot ceea ce se chiamă restaurare competentă sau incompetentă. Singurele lucrări care au fost executate în ultimii ani (ele se ridică la valoarea de circa 300.000 lei) și care vor fi continuate și în viitor, vor fi cele determinate de necesitățile unei conștiințioase conservări. Venerabilul castel va putea de aci înainte să odihnească nestingherit și să mărturisească, așa cum este, veacurilor viitoare povestea trecutului său glorios. Doar cercetătorilor chemați le va mai fi îngăduit să-l întrebe amănunte din secretele pe care încă nu le-a destăinuit.

VIRGIL VĂTĂȘIANU

Castelul Hunedoara, cheie dela bolta capelei (după Varju Elemér, Magyarországi Műemlékei, vol. I)